

KUTADGU BİLİĞ'DE 'ÇOK' ANLAMLI KELİMELERİN SEMANTİK DÜZLEMDE İNCELENMESİ "AŞRU, ÇOK, KÖP, TÜK"- I

'VERY' MEANING WORDS IN KUTADGU BİLİĞ ANALYSIS OF SEMANTIC PLANE "AŞRU, ÇOK, KÖP, TÜK"- I

Melike SOMUNCU*

Öz

Medeniyet tarihimizin en önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig'in dizini şimdiye kadar birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Bu çalışmada Kutadgu Bilig'in mevcut dizininde yer alan bazı kelimelerin yeniden değerlendirilmesi fikrinden yola çıkılarak "aşru, çok, köp, tük" kelimeleri ele alınmıştır. "Aşru" kelimesi mevcut dizinde "aşırı, çok" şeklinde verilmişken bağlamsal düzlemde "değer bakımından fazla, iyice, aşırı", "çok" kelimesi mevcut dizinde "çok" şeklinde verilmişken bağlamsal düzlemde "sayı bakımından çok, az karşıtı", "köp" kelimesi mevcut dizinde "çok" şeklinde verilmişken bağlamsal düzlemde "gereğinden fazla, miktar bakımından çok", "tük" kelimesi mevcut dizinde "çok, fazla, en ziyade" şeklinde verilmişken bağlamsal düzlemde "yüz binlerce" anlamlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Böylece hem dizine bir katkıda bulunulmuş hem de her kelimenin hem soyut hem somut bağlamda anlam değişimleri sunulmuştur. Bağlamsal anlam çerçevesinde Kutadgu Bilig'de yer alan "aşru, çok, köp ve tük" kelimelerinin dizinde verilen anlamlar dışında nasıl anlam ve işlev yüklü oldukları bu kelimelerin geçtiği beyitler ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Dizin, Semantik Düzlem.

Abstract

Index of Kutadgu Bilig which is one of the most important works of our history of civilization, has been examined by many researchers. In this study, based on the idea of re-evaluation of some words in the current index of Kutadgu Bilig "aşru, çok, köp, tük" this words were examined. "Aşru" word in the current directory "excessive, too" as the given contextual plane "more in terms of value, well, extreme" meaning of "çok" words in current directory "a lot" as the given contextual plane "number of terms a lot less anti" meaning of "köp" word in the current folder to as the given contextual plane excessively, widely in amount "tük" sporadic "word in the current directory" very, much, at rather 'shaped in given contextual plane "hundreds of thousands" was determined to have the meanings. Thus, both the contribution to the index and the meaning changes of each word in both abstract and concrete context are presented. Located in the framework of the Kutadgu Bilig contextual meaning "aşru, çok, köp, tük" how they are installed outside the meanings given in word meanings and functions of the directory have been explained with verses that mention the word.

Keywords: Kutadgu Bilig, Index, Semantic Plane.

1.Giriş

Bağlam, göstergenin birlikte ele alındığı diğer göstergelerle oluşan bir bütündür. Gösterge metin bağlamına göre anlam kazanmaktadır. Saussure ile bağlamsal anlam terimi de kullanılmaya başlanmıştır (Aksan, 2006, 75-76). Anlam, dil katmanları içerisinde en soyut ve en düşünceye dayalı bölgeyi oluşturduğu için (Eziler Kıran, 2014, 722) ele alınan kelimelerin en soyut ve en zihinsel tabakasına inerek kelimelerin anlamsal değişkenleri verilmektedir.

İşlevsel sözlük çalışmaları, temelde anlam-bağlam ilişkisine dayanmaktadır. Bağlam terimiyle sözü edilen dilbilimsel bağlamdır (Öztürk, 2008, 327). Kelimenin semantik düzlemi ancak kelimeyi oluşturan anlamlı birimlerin birleşimiyle ortaya çıkabilir. Kelimelerin ayrı ayrı anlamları bütün ile olan ilişkisi kapsamında değerlendirilebilir. "Anlam değişir: Çünkü çağrışımlardan biri ikincildir (bağlamsal anlam, anlatımsal anlam, toplumsal değer) ve yavaş yavaş temel anlama doğru kayarak onun yerini alır; anlam, evrim geçirir." (Guiraud, 1999, 67). Bağlamsal zeminde dizinde yer alan kelimelerin anlamları değişmektedir. Bu değişim kelimelerin dünyasında yan anlamlar kazanmaktadır. "Anlamın sözcüklerle sınırlanmış olmayıp; sözcük düzeyinin altında da, üstünde de var olmasıdır." (Ullmann, 1978, 355).

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, el-mek: melikesomuncu@siirt.edu.tr

Kelimelerin tek anlamı yoktur. Birden çok anlama sahip zengin temel ancak parçalar üstü birimlerle ortaya çıkar.

Kelimelerin duyguyu ifade etme işlevi mevcuttur. Ancak bazı kelimelerin toplum tarafından belirlenmiş hatta sabit hâle getirilmiş duygusal anlamları olsa da yazar veya şair tarafından bu anlamlar kullanılınca objektif bir değer ortaya çıkmaktadır (Filizok, 2001, 92). Yusuf Has Hacib de metnini oluştururken dil formlarından yola çıkarak metnin iç organizasyonunu kurmaktadır. Bu organizasyonla kelimelere objektif bir değer katmıştır. Böylece Yusuf Has Hacib'i anlamak esas amaç olduğu için, yakın anlamlı kelimelerin anlam dünyasında barındırdığı temayı, semantik düzlemde inceleyerek metnin hem dizinine katkıda bulunulması hem de kelimelerin derinliğine inilmesi hedeflenmiştir.

Bir metnin dizini ve sözlüğü hazırlanırken bağlamsal anlam dikkate alınarak bir kelimenin kazanmış olduğu anlam tarihsel sözlük çalışmaları açısından oldukça önem arz etmektedir. Sözlük çalışmalarına katkı sağlamak için bağlamsal anlam çerçevesinde Kutadgu Bilig'de yer alan "aşru, çok, köp ve tük" kelimelerinin dizinde verilen anlamlar dışında nasıl anlam ve işlev yüklü oldukları bu kelimelerin geçtiği beyitler ile açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Kutadgu Bilig'de Aşru, Çok, Köp, Tük Kelimelerinin Analizi

Uygur Türklerinden olan Yusuf Has Hacib'in 1069-1070 yılında Tabgaç Buğra Han'a takdim ettiği Kutadgu Bilig, Türk dili tarihi açısından çok kıymetli bir eserdir. Kutadgu Bilig, devlet ve hükümet sistemi ile birçok öğüdü içinde barındırmaktadır. Yalnız eserin içeriği ve semantik düzlemi ne sadece devlet ne de insan ögesini odağa alarak açıklamaya yeterlidir. Eserin daha iyi çözümlenmesi için yeni bakış açılarıyla tekrar değerlendirilmesine her zaman ihtiyacı vardır (Kalafat, 2018, 160).

Eserde yüksek bir dilin kullanıldığı görülmektedir. Bu yüksek dil semantik anlamda irdelendiğinde anlam çeşitliliğinin olduğu tespit edilmiştir. Eserde yer alan *aşru*, *çok*, *köp*, *tük* kelimelerinin dizinde *çok* anlamında kullanıldığı yazılmış olsa da metin bağlamında ve semantik düzlemde, birden çok anlamda kullanıldığı, *çok* anlamının yanı sıra çok anlamı kapsamında birden çok yan anlama da sahip olduğu görülmüştür. Yalnız dil, bireyde ve kullanıldığı toplumda fonolojik, morfolojik, sentaktik ve semantik açılardan da çeşitlilik göstermektedir (Bankır; Akdemir, 2017, 141). Bu sebeple beyitlerde yer alan bu kelimelerin kazandığı yan anlamlar da değişiklik gösterebilmektedir. Bu kelimelerin geçtiği beyitler ve bu beyitlerde kazandığı anlamlar şu şekilde analiz edilmiştir:

2.1. Aşru

KB'de *aşru* kelimesi dört beyitte (176, 4040, 5038, 6191) kullanılmıştır. Dizinde bu kelimeye 'aşırı, çok' anlamları verilmiştir. Bu kelimenin semantik düzlemde incelenmesi neticesinde 'değer bakımından fazla', 'iyice', 'aşırı bir biçimde' olmak üzere üç anlam kazandığı görülmektedir. *aşru* kelimesinin geçtiği beyitler ve bu kelimenin kazandığı anlamlar şu şekildedir:

1. *orun kıldı artuk öziñe yakın*

ağırladı aşru bağırsaklıkın

"Kendisinin yanı başında yer verdi, ona aşırı bir iltifat ve hürmet gösterdi." (5038)

2. *ayağ berdi tamga at üstem kedüt*

ağırladı aşru tükel boldı kut

"Ona unvan, mühür, at, koşum ve hilat verdi; çok itibar gösterdi; o da ikbalin son derecesine ulaştı."

(1766)

aşru kelimesinin doğrudan çağrıştırdığı anlam *çok* olsa da kelimenin çağırışım yönünden incelenmesi gerekmektedir. Her iki beyitte de *aşru* kelimesinin *ağırladı* kelimesi ile kullanılarak değer bakımından fazlaca itibar gösterilmesi ifade edilmiştir. Böylece dizine bu kelimenin alt anlamına "değer bakımından fazla" anlamının eklenmesi gerekmektedir.

3. *yumuşka ériş bolsa yügrü turu*

kulak köz yiti tutsa aşru körü

"Her işi süratle ve vakfında yapmalı; işine iyice dikkat ederek, gözü ve kulağı tetikte bulunmalı."

(4040)

Beyitte *aşru* kelimesinin iyice anlamı verilerek beyit anlamlandırılmasına rağmen dizinde *aşru* kelimesinin "iyice" anlamı yazılmamıştır. Bu anlam da dizine eklenmesi gereken kelimelerdendir.

4. *idi yakşı aymış köni sözlüg er*

içiğ aşru körmiş yiti közlüg er

“Doğru sözlü ve her işi önceden gören keskin görüşlü insan çok güzel söylemiş.” (6191)

Beyitte *aşru* kelimesinin soyut anlamda aşırılığı ifade ettiği tespit edilmektedir. Bu anlam da “aşırı bir biçimde” olarak dizine eklenmesi gereken kelimelerdendir.

2.2. Çok

KB’de sadece 3031 numaralı beyitte geçen çok kelimesi *köp* kelimesi ile pekiştirme yapmıştır. Beyit ve beyitte kazandığı anlam şu şekildedir:

1. *hazine nerek köp er at çok kerek*

begi bay kereksiz bodun tok kerek

“Hazine neye gerek, çok asker lâzım; beyin zenginliğine lüzum yok, halk tok olmalı.” (3031)

Sayı bakımından çok, az karşıtı anlamında kullanılan bu kelime aslında *köp* kelimesiyle ikileme biçiminde kullanılmıştır. Burada *çok* kelimesini pekiştiren *köp* kelimesidir. Dizinde bu pekiştirmeyi sağlayan *köp çok* kelimesi mutlaka verilmesi ve anlam olarak da sayıca fazlalığı ifade etmesinde ötürü “sayı bakımından çok, az karşıtı” şeklinde tamamlanması gerekmektedir.

2.3. Köp

KB’de *köp* kelimesi dört beyitte (421, 430, 2057, 3031, 5370, 5372, 5483, 5624, 5707, 6477) kullanılmıştır. Dizinde bu kelimeye sadece ‘çok’ anlamı verilmiştir. İncelenen aşağıdaki beyitlerde geçen *köp* kelimesinin metin bağlamında daha başka anlamlar da taşıdığı tespit edilmiştir. *Köp* kelimesinin metin bağlamında kazandığı anlamları şu şekildedir:

1. *baş agrıg köp ol körse işi üküş*

üküş işni süzgen ukuşlug küsüş

“Bakarsan, çok zahmetlidir ve bin bir türlü işi vardır; bütün bu işleri gören akıllı insan azizdir.”

(421)

Beyitte çok anlamına gelen *üküş* kelimesi ile birlikte bir pekiştirme söz konusudur. *Üküş* kelimesine “bin bir türlü”, *köp* kelimesine “çok” anlamı verilerek beyit Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Beyitteki “çok” anlamında kullanılan *köp* kelimesinin anlam dünyası soyuttur ve “gereğinden fazla” anlamını taşımaktadır.

2. *basutçı kerek barça işte bilin*

bu beglik işiñe takı köp kılın

“Bil ki, her işte yardımcı gerektir; beylik işinde ise, kendine daha çok yardımcı edinmeye bak.” (430)

421 numaralı beytin aksine bu beyitte *köp* kelimesinin *çok* anlamı somut olarak kullanılmış ve miktar olarak çokluğu ifade etmektedir. Bey olma işinde sayıca fazla yardım eden insan kazanmanın faydasından bahsedilmiştir.

3. *bu él tutguka köp er at sü kerek*

er at tutguka neñ tawar tü kerek

“Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lâzımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır.” (2057)

Tıpkı 430 numaralı beyitte olduğu gibi bu beyitte de *köp* kelimesinin “miktar bakımından çokluğu” ifade ettiği görülmektedir. Ülke kurmak ve o ülkeyi ayakta tutmak için sayı bakımından fazla asker ve orduya, aynı zamanda mala ve mülke ihtiyacın olduğunun ifade edildiği beyitte *köp* kelimesi somut bir anlam alanındadır.

4. *hazine nerek köp er at çok kerek*

begi bay kereksiz bodun tok kerek

“Hazine neye gerek, çok asker lâzım; beyin zenginliğine lüzum yok, halk tok olmalı.” (3031)

Somut bir anlam alanına sahip olan *köp* kelimesinin beyitte “miktar bakımından çokluğu” ifade etmektedir.

5. *tirildi tümen miñ talu köp titir*

yazıda kalın yond akurda katır

“Binlerce seçme dişi deve, ovada kalabalık at sürüleri ve ahırda katırlar toplanmıştır.” (5370)

Beyitte *tümen* kelimesi ile *köp* kelimesinin pekiştirildiği dikkat çekmektedir. Türkiye Türkçesi çevirisinde *köp* kelimesine doğrudan yer verilmeyerek semantik düzlemde miktarı ifade ettiği göze çarpmaktadır. Bu beyitte somut bir anlam alanında yer alan *köp* kelimesi “sayıca çokluğu” ifade etmektedir.

6. ya kuzda yorıglı kalın köp kotoz
ya tüzde yorıglı ud inek öküz

“Bir de şimaldeki dağlarda sürülerle dolaşan yaban sığırı veya ovada dolaşan inek ve öküz sürüleri.” (5372)

Beytin Türkiye Türkçesi çevirisinde *köp* kelimesinin yer almadığı görülmektedir. Semantik düzlemde *köp* kelimesinin yine *miktar* ifadesini gösterdiği tespit edilmektedir.

7. er at köp kalın tut sewindür sene
sewüg cânını bergey saña bir küne

“Adamların çok ve kalabalık olsun, onları sevindir; onlar da bir gün senin için sevgili canlarını verirler.” (5483)

Beyitte kalın kelimesi ile pekiştirme yapılan *köp* kelimesinin sayıca çokluğu ifade ettiği ve bu ifade bağlamında kalın kelimesi ile aynı çizgide ilerlediği görülmektedir. *Köp* kelimesi somut anlamda kullanılmıştır.

8. ilig anda naru kör inçlik kodup
ilin itti tüzdi köp emgek yüdüp

“Hükümdar bundan sonra rahatını bırakıp, çok zahmet yüklenerek, ilini tanzim etti ve düzeltti.” (5624)

Beyitte *köp* kelimesinin soyut düzlemde anlam kazandığı görülmektedir. Hükümdarın gereğinden fazla sıkıntıyı çektikten sonra ülkesine çeki düzen verdiğinden bahsedilen beyitte *köp* kelimesinin “değer bakımından çok, aşırı” anlamlarında kullanıldığı tespit edilmektedir.

9. hasım kıldı özke kalın köp kişig
sewinçlig kılayın iteyin işig

“O birçok insanları kendisine düşman etti; ben artık iyilikler yaparak, onları tekrar memnun etmeliyim.” (5707)

Köp kelimesinin bu beyitte somut düzlemde sayıca, miktar bakımından fazlalığı gösterdiği tespit edilmektedir. Metin bağlamında *köp* kelimesinin “oldukça çok, sayısı belirsiz, bir hayli” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

10. cemâ'at köp erdi bu mescidler az
kalın boldı mescid cemâ'atler az

“Cemâatler çok, camiler az idi; şimdi camiler çoğaldı, cemâatler azaldı.” (6477)

Diğer 7 beyitte olduğu gibi bu beyitte de *köp* kelimesi somut düzlemde ilerleyerek sayıca ve miktar bakımından fazlalığı ifade etmektedir.

İncelenen on beyitten yola çıkarak denilebilir ki *köp* kelimesinin dizinde sadece ‘çok’ anlamının verilmesi metnin anlaşılabilirliği açısından eksik kalmaktadır. 8 beyit somut düzlemde 2 beyit soyut düzlemde ilerlemektedir. Bu durumda *köp* kelimesinin iki anlamı ortaya çıkmaktadır. Birinci anlamı “miktar bakımından çok”, ikinci anlamı ise “gereğinden fazla” şeklinde yorumlanabilir.

2.4. Tük

KB’de sadece 1537 numaralı beyitte geçen *tük* kelimesine dizinde ‘çok, fazla, en ziyade’ şeklinde anlam verilmiştir. *Tük* kelimesinin yer aldığı beyit ve kazandığı anlam şu şekildedir:

1. ne teşsiz ölüm sen ay yawlak ölüm
tusulmaz saña itse tük miñ tolum

“Ey kötü ölüm, sen ne eşi benzeri olmayan bir şeysin ki, yüz binlerce silâhın sana karşı bir tek faydası yoktur.” (1537)

Beytin Türkiye Türkçesine çevirisinde kelime *miñ* kelimesi ile birlikte “yüz binlerce” anlamında kullanıldığı hâlde bu kelimeye dizinde tek başına “çok, fazla, en ziyade” anlamı verilmiştir. Dizinde bu iki kelime bir arada verilerek “yüz binlerce, sayısız denecek ölçüde, çok fazla” şeklinde anlamlandırılmalıdır.

3. Sonuç

Önemli bir tarihsel yapıt olan Kutadgu Bilig’in dizininde yer alan *aşru*, *çok*, *köp*, *tük* kelimeleri eş zamanlı bir yöntem ile incelenmiş ve dizine katkı sağlanmıştır. Yapılan çalışma ile metin içerisinde beytin kazandığı anlamın bağlamla değiştiği ve dizinde bu değişen bağlam çerçevesinde bu kelimelerin dizinde yeniden anlamlandırılması gerektiği tespit edilmiştir.

1. Kutadgu Bilig’de yer alan *aşru*, *çok*, *köp* ve *tük* kelimelerinin mevcut dizinde verilen anlamları ve bu kelimelerin geçtiği beyitlerde kazandıkları anlamlar şu şekildedir.

- *Aşru* kelimesi mevcut dizinde “aşırı, çok” şeklinde verilmişken bağlamsal düzlemde “değer bakımından fazla, iyice, aşırı” anlamlarını kazanmıştır.
- *Çok* kelimesi mevcut dizinde “çok” şeklinde verilmişken bağlamsal düzlemde “sayı bakımından çok, az karşıtı” anlamlarını kazanmıştır.
- *Köp* kelimesi mevcut dizinde “çok” şeklinde verilmişken bağlamsal düzlemde “gereğinden fazla, miktar bakımından çok” anlamlarını kazanmıştır.
- *Tük* kelimesi mevcut dizinde “çok, fazla, en ziyade” şeklinde verilmişken bağlamsal düzlemde “yüz binlerce” anlamlarını kazanmıştır.

2. Bağlamlı dizin yapmak şairin veya yazarın metnini oluştururken kurmuş olduğu dünyayı daha da anlaşılır hâle getirmektedir. Bu sebeple dizinin anlaşılabilirliği Türkoloji’ye ciddi katkı sağlamaktadır.

3. Kelimelerin anlamlarının belirlenmesinde en önemli ölçü bağlamdır. Bağlam kelimeler arasındaki ilişkilerden doğmuştur. Bu sebeple incelenen bu kelimeler de bulunduğu beyitteki diğer kelimelerle ilişki hâlinindedir. Bağlam temelinde bir yakın anlamlılık ilişkisinin de tespit edildiği bu kelimeler arasında anlam ayrımları da tespit edilmiştir.

4. Bu makalenin Yusuf Has Hacib’in üslup ve sanatını inceleyen çalışmalara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan Doğan (2006). *Anlambilim [Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi]*. Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan Doğan (2000). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat R. Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I, Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat R. Rahmeti (1988). *Kutadgu Bilig II, Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bankır, M. Malik, Akdemir, Yılmaz (2017). Siirt Arapçasının Türkçeye Zenginleştirilmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S.,13, Bahar / 20, s. 139-146.
- Eziler Kıran Ayşe (2014). Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim. *Turkish Studies*, Volume 9 / 6, Spring, s. 719-729.
- Filizok, Rıza (2001). *Anlam Analizine Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kalafat, Şermin (2012). Kutadgu Bilig’de Geçen İki Matematik Terimi Hakkında: cebr ü muğâbel(e) ve ‘aded cezri. *Dil Araştırmaları*, Güz / 23, s.159-172.
- Kemal E., Sertkaya O. Fikri ve Yüce Nuri (1979). *Kutadgu Bilig III*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Guiraud, Pierre (1999). *Anlambilim*. (Çev: Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Öztürk, Furkan (2008). İşlevsel Sözlük ve Osmanlı Şiirinde Bağlam. *Turkish Studies*, Volume 3/1. Winter. s.326-334.
- Ullmann, Stephan (1978). Anlambilimi. (Çev. Ahmet Kocaman), *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Dil Yazıları Özel Sayısı*, C. XXXVIII, s.355-363.